

Nowe ujęcie ćwiczeń w mówieniu i pisaniu

MARIA NAGAJOWA
Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu
w klasach V—VIII szkoły podstawowej.
Warszawa 1977, Wydawnictwa Szkolne
i Pedagogiczne, ss. 256.

W obowiązującym obecnie programie nauczania języka polskiego, a zwłaszcza w programie do próbnych wdrożeń, naczelne miejsce zajmuje kształcenie językowe. Kształceniu umiejętności poprawnego i jasnego wypowiedania się w mowie i piśmie służy dział drugi obecnego programu *Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu*, wysunięty w nowym programie jako dział podstawowy już od klasy IV. Obserwacja sposobów realizacji tego działu, wyniki wywiadów i ankiet przeprowadzonych wśród polonistów wykazują, iż sprawia on trudności głównie nauczycielom młodym, uczącym w klasach V—VIII. Trudności te przejawiają się w kształtowaniu dłuższych form wypowiedzi uczniów, w doborze ćwiczeń kształtujących język i styl wypowiedzi, w formułowaniu tematów wypracowań, we właściwej integracji ćwiczeń w mówieniu i pisaniu z innymi działami języka polskiego. Praca Marii Nagajowej *Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu w klasach V—VIII szkoły podstawowej*, wzbogacająca literaturę metodyczną omawianego działu, może przyczynić

się do przewyciężenia wspomnianych wyżej trudności. Taki zresztą — jak wynika ze wstępu — jest cel tego opracowania metodycznego w zamyśle samej autorki. Na uwagę zasługuje fakt, iż opracowanie to jest rezultatem długoletniego doświadczenia dydaktycznego i naukowego Marii Nagajowej.

Trzy pierwsze rozdziały pracy mają charakter teoretyczny. W pierwszym z nich autorka przedstawia zasadnicze poglądy na rolę ćwiczeń w mówieniu i pisaniu na przełomie XIX i XX wieku, powołując się na literaturę psychologiczną i dydaktyczną (F. Próchnicki, S. Szober, H. Rowid, A. Szycówna i inni). Sporo miejsca poświęca się tu wpływowi niemieckiej i francuskiej myśli pedagogicznej na kształtowanie metod prowadzenia ćwiczeń w mówieniu i pisaniu, uwzględniając polską tradycję nowoczesnych prądów dydaktycznych. W celu zorientowania nauczyciela, w jaki sposób traktowany był dział ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w dotychczasowych programach nauczania języka polskiego, autorka zestawia przykłady progra-

mów z roku 1908, 1920 i 1934 Przytacza też poglądy metodyków języka i językoznawców, m.in. S. Szobera, H. Gaertnera, Z. Klemensiewicza, H. Kiena, Z. Saloniego, na funkcję ćwiczeń w mówieniu i pisaniu. Odwołanie się do dawniej obowiązujących programów pozwoliło autorce wykazać związek między celami nauczania a realizacją ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w różnych okresach oraz zwrócić uwagę na te metody, które w kształtowaniu języka ucznia okazały się skuteczne.

W rozdziale drugim M. Nagajowa zajęła się podstawą psychologiczną i społeczną ćwiczeń w mówieniu i pisaniu, wskazując na funkcje języka jako narzędzia myśli i działania. Pozwoliło to na wysunięcie wniosków ogólnych co do ćwiczeń kształcących język ucznia oraz na wyjaśnienie podstawowych różnic w traktowaniu rozwoju mowy ucznia w nauczaniu tradycyjnym i nowoczesnym.

Ze względu na istotę ćwiczeń w mówieniu i pisaniu szczególnie ważny jest trzeci rozdział omawianej pracy, dotyczy języka ucznia i stylu jego wypowiedzi. Na podstawie literatury językoznawczej autorka rozróżnia w nim podstawowe odmiany języka: język pisany a język mówiony, mowa kontekstowa a mowa sytuacyjna, osobniczy styl ucznia a język ogólny. Poczynione rozróżnienia zilustrowane są przykładami.

Zgodnie ze stwierdzeniem autorki, iż uwagi dotyczące mowy ucznia dają możliwość ustalenia wskazówek metodycznych odnośnie jej kształtowania, kolejne rozdziały pracy mają charakter praktyczny. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne M. Nagajowa potraktowała wąsko, gdyż zagadnienie to opracowała już w innej publikacji (*Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne w klasach V—VIII*. Warszawa 1975, WSiP). Więcej miejsca poświęciła ćwiczeniom gramatyczno-stylistycznym, uzasadniając ich przewagę nad ćwiczeniami czysto gramatycznymi. Dzięki ćwiczeniom gramatyczno-stylistycznym uczeń poznaje funkcję różnorodnych środków językowych i form gramatycznych w wypowiedzi. Szczególnie cenne są uwagi i propozycje ćwiczeń, dotyczące składni (por. s. 71—87). W praktyce szkolnej rzadko wykorzystywane są ćwiczenia ukazujące możliwości doboru struktur składniowych, różnice między składnią wypowiedzi potocznej a języka pisanego. Dlatego M. Nagajowa dostarcza czytelnikowi wiadomości teoretycznych o stylistycznej funkcji środków składniowych, odwołując się do prac językoznawców. Istotne jest, iż dobór ćwiczeń w zakresie składni czy części mowy pozostaje w ścisłej zależności od popełnianych przez ucznia błędów (potok składniowy, monotonia tych samych struktur, dwuznaczność wypowiedzi).

dzi). Docenianie problemu profi-
laktyki błędów znajduje odzwier-
ciedlenie w doborze ćwiczeń (np.
s. 89, ćw. 2 i 3; s. 97, ćw. 16; s.
81, ćw. 10). O wartości ćwiczeń
i ich przydatności w praktyce
szkolnej decyduje duża różnorod-
ność i zróżnicowanie stopnia trud-
ności. Propozycje ćwiczeń uwz-
ględniają m.in. mowę sytuacyjną
i kontekstową (por. ćw. 18, s. 92;
ćw. 12, s. 81; ćw. 22, s. 92; ćw.
25, s. 92). Ich celem jest wyka-
zanie funkcji środków języko-
wych w utworze literackim i w
różnych formach wypowiedzi pi-
semnych i ustnych. Atrakcyjne
dla ucznia może być ćwiczenie 11,
s. 81, którego podstawą jest tekst
mówiony (nagranie wypowiedzi).

Dla nauczyciela pomocne okaza-
ły się przykładowe lekcje ćwiczeń
gramatyczno-stylistycznych oraz
stylistycznych. Szkoda tylko, że
dotyczą one klas starszych (kl.
VII i VIII). Możliwości skutecz-
nego łączenia różnych działów na-
uczania języka polskiego przed-
stawia kilkanaście propozycji
ćwiczeń stylistycznych — w
związku z analizą utworów lite-
rackich, prasy codziennej itp.

O korzyściach płynących z u-
miejętności kompozycji poszcze-
gólnych rodzajów planów oraz z
wizualnej i językowej formy pla-
nu informuje kolejny, V rozdział
pracy. Słusznie M. Nagajowa uz-
naje plan za składnik w dosko-
naleniu dłuższych form wypowie-
dzi. Wyróżnione rodzaje planu —
odtwórcy i twórcy, a w ich ob-

rebie — ramowy i szczegółowy,
autorka ilustruje przykładami.
Szczególnie ważne jest uświadomienie różnicy między planem dekompozycyjnym a planem wydarzeń oraz podkreślenie problemu stopniowania trudności przy wprowadzaniu planów wyobrażeń utworów wielowątkowych.

Z praktyki dydaktycznej i z podłoża psychologicznego wypływa słuszna uwaga, by nie żądać od uczniów wykonywania planów przed każdą wypowiedzią pisemną, zwłaszcza typu osobistego (opis przeżyć, list). Jak w poprzednich rozdziałach, tak i tu M. Nagajowa wykazuje, w jaki sposób zintegrować ćwiczenia w sporządzaniu planu z ćwiczeniami gramatycznymi oraz jak bogacić czynne słownictwo ucznia o nowe wyrazy w związku z kompozycją planu.

Najbardziej obszerny rozdział pracy dotyczy dłuższych form wypowiedzi. Uwagę zwraca motywacja kształcenia sprawności w zakresie tych form, uczyniona z punktu widzenia psychologii uczenia się i nauczania — oddziaływanie sprawności osiągniętej w zakresie określonej formy wypowiedzi na zasadzie transferu umiejętności na innych lekcjach i w życiu ucznia. Autorka konsekwentnie precyzuje używane w różnych znaczeniach terminy: wypracowanie, sprawozdanie. Podstawowym kryterium podziału dłuższych form wypowiedzi, przyjętym przez M. Nagajową,

jest sposób ich realizacji w mowie lub piśmie, stąd rozróżnienie form ustnych i pisemnych, z tym jednak zastrzeżeniem, iż niektóre formy mogą realizować się dwójako. M. Nagajowa zwraca uwagę na funkcje języka, ćwiczenia związane z daną formą wypowiedzi poprzedzone są bowiem dokładnymi uwagami co do jej istotnych cech gatunkowych oraz języka i stylu. Spostrzeżenia swoje autorka opiera na analizie tekstów wypowiedzi uczniowskich, w kilku przypadkach jest to analiza statystyczna tekstu (udział wybranych elementów gramatycznych — części mowy, konstrukcje składniowe — por. np. s. 144, 155—156, 227). Cennym materiałem ilustracyjnym są przytoczone fragmenty autentycznych wypowiedzi pisemnych uczniów (w rozdziale poświęconym formom wypowiedzi jest ich 39). Tego typu analiza i egzemplifikacja stanowi niewątpliwie właściwą podstawę do ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w ramach poszczególnych form wypowiedzi. I tak na podstawie analizy języka i stylu opowiadania wyodrębnia się doskonalące tę formę ćwiczenia w użyciu czasowników i ich form, określanie funkcji stylistycznej czasownika, użycie mowy niezależnej i zależnej, imiesłowowego równoważnika zdania itp. Autorka opracowania nie pomija elementów języka mówionego (wyróżnienia potoczne, zwroty o zabarwieniu emocjonalnym) jako wy-

kładników ekspresji językowej i obrazowości w ustnych opowiadaniach uczniów.

Własne doświadczenia dydaktyczne oraz wiedza psychologiczna pozwalają M. Nagajowej zwrócić uwagę nauczyciela na rolę poszczególnych form wypowiedzi, na umiejętności i zdolności, jakie dana forma pozwala kształtować, a także na istotne trudności, jakie można spotkać w toku pracy. Dlatego w opracowaniu znajdują się ciekawe propozycje, by na przykład wykazywać uczniowi przydatność opisu w codziennym życiu poprzez formułowanie poleceń, wynikających z określonych, nawet fikcyjnych sytuacji.

Celową modyfikacją wydaje się wprowadzenie rozróżnień w obrębie szeroko rozumianego terminu sprawozdanie: sprawozdanie-reportaż, sprawozdanie-recenzja, sprawozdanie-protokół (por. s. 171—190). Mimo że wszystkie formy wypowiedzi traktuje M. Nagajowa z równą uwagą, najwięcej miejsca — ze względu na stopień trudności — poświęca charakterystyce i rozprawce. W charakterystyce upatruje autorka wartości kształtujące i wychowawcze (wzbogacanie wiedzy o człowieku, rozwijanie słownictwa związanego z psychiką człowieka, umiejętność oceny i samooceny). Podkreśla, iż nie można pisać bez ustalonego planu — schematu charakterystyki. W praktyce nauczycielskiej pomocne okażą się z pewnością

podane przez M. Nagajową przykłady planów charakterystyki oraz spostrzeżenia co do odmian charakterystyki, poparte bezpośrednio przykładami tematów w związku z realizacją tej formy wypowiedzi. Istotne są ustalenia dotyczące przygotowania do pisania rozprawki, rozstrzygnięcie takich zagadnień dydaktycznych, jak: rozprawka a nauczanie problemowe, rozprawka a dyskusja, rozprawka a pytania. Przywiązując duże znaczenie do sformułowania tematów rozprawek i charakterystyki, autorka podaje zasady ich prawidłowego funkcjonowania. Przytacza również przykłady tematów związanych z omawianą lekturą oraz opartych na materiale pozalekturowym (por. s. 211, 231—232). Wśród ćwiczeń dotyczących kształcenia umiejętności pisania rozprawki znalazły się także ćwiczenia kształcące zdolności intelektualne, a nie tylko sprawności językowe.

Dobór i różnorodność ćwiczeń stwarza nauczycielowi możliwość urozmaicenia pracy nad kształtowaniem języka ucznia z ramach dłuższych form wypowiedzi, pozwala na indywidualizację. Słuszne jest to, że w opracowaniu przy okazji wprowadzania w życie tych form zwraca się uwagę na bogacenie zasobu leksykalnego uczniów. Zaznaczyć trzeba, iż spora liczba ćwiczeń oparta jest bezpośrednio na tekstach znajdujących się w obecnie obowiązujących

podręcznikach. Poza ćwiczeniami opracowanie zawiera przykłady lekcji z zakresu omawianego działu. Autorka ograniczyła je do 2—3, a w przypadku opisu nawet do jednego przykładu. Pozostawia to większą inicjatywę nauczycielowi. Wydaje się jednak, iż korzystniej byłoby przedstawić propozycje dla poszczególnych klas.

Wartość *Ćwiczeń w mówieniu i pisaniu* M. Nagajowej tkwi w bogatym materiale przykładowym, w cennych propozycjach metodycznych i wskazówkach praktycznych, jak również w tym, że autorka orientuje polonistów w teoretycznych podstawach kształcenia sprawności językowych, przekazuje zasób wiedzy psychologicznej i językoznawczej, odsyła do wybranych pozycji bibliograficznych, których zestaw umieszcza w zakończeniu książki. *Ćwiczenia...* uwzględniają program obecnie obowiązujący, jednak mogą się okazać cenne w przygotowaniu do realizacji nowego programu. W sposób praktyczny, wieloaspektowo, ukazują integrację naczelnego w nowym programie działu z pozostałymi działami języka polskiego. Sądzę, że omawiane opracowanie będzie służyć nie tylko młodym nauczycielom, lecz wiele korzyści teoretycznych i praktycznych przyniesie również polonistom z dłuższym stażem dydaktycznym.

EDWARD POLAŃSKI